

T. Y. B. A. [History]

Special - III

[इतिहासाची ओळख]

प्रथम सत्र

प्रकरण नंबर - ① संकल्पनात्मक अभ्यास

- ① इतिहास ② बाह्यरंग परीक्षण ③ अभिलेखागार
- ④ मौखिक इतिहास ⑤ काळगणना ⑥ मार्क्सवाद
- ⑦ नवमार्क्सवाद ⑧ आधुनिकता ⑨ उत्तर-आधुनिकता ⑩ संरचनावाद ⑪ उत्तरसंरचनावाद

प्रकरण नंबर ② इतिहासाचे स्वरूप आणि व्याप्ती

- ① इतिहासाचा अर्थ आणि व्याख्या
- ② इतिहासाचे स्वरूप ③ इतिहासाची व्याप्ती
- ④ इतिहासाचे प्रश्न ⑤ इतिहासाचे महत्व
- ⑥ इतिहासाच्या विविध संकल्पना

प्रकरण नंबर ③ ऐतिहासिक संशोधनाची साधने

- ① साधनांची ओळख
- ② प्राथमिक साधने
- ③ दुय्यम साधने
- ④ तिसरे साधने
- ⑤ अतिरिक्त साधने
- ⑥ साधनांचे महत्व

प्रकरण नंबर ④ ऐतिहासिक संशोधन

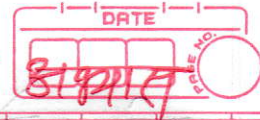
- ① ऐतिहासिक संशोधनाची ओळख

- ② संशोधन समस्यांची निवड
- ③ ऐतिहासिक पद्धती
- ④ अंतरंग परीक्षण
- ⑤ क्विरिंग परीक्षण
- ⑥ अन्वयार्थ

प्रकरण नंबर - ⑤ महाराष्ट्रातील प्रमुख आभिलेखागार

- ① मुंबईचे राष्ट्रीय आभिलेखागार
- ② पुणे शासकीय आभिलेखागार
- ③ भारत शाहील संशोधन मंडळ पुणे
- ④ वि. का. राजाडे शाहील संशोधन मंडळ द्युळे
- ⑤ उकुम आभिलेखागार

प्रकरण - 1 संकल्पनात्मक

- ① इतिहास - इतिहास म्हणजे भूतकाळ व वर्तमानकाळ यांच्यातील निरंतर चालणारा संवाद घेय
- ② बाह्यरंग परीक्षण - बाह्यरंग परीक्षण करताना गोळा केलेल्या संदर्भ साधनातून माहिती शोधण्याच्या तंत्रात बाह्यरंग परीक्षण म्हणतात
- ③ आभिलेखागार - ज्या ठिकाणी ऐतिहासिक कलाकले जतन करून ठेवलेली असतात अशा ठिकाणास आभिलेखागार असे म्हणतात
- ④ मौखिक इतिहास - मौखिक इतिहास म्हणजे इतिहास घडविण्यात वाय असलेल्यांच्या मुखानून ऐकलेले आणि नंतर शक्यवस्थे केलेले इतिहासांचा एक प्रकार घेय. मौखिक इतिहासात पोवडे, ऐतिहासिक म्हणी, आख्यायिका, वाङ्मय, रंगकले इ. समावेश होतो
- ⑤ काळावना - एखादी स्मरणीय घटना काळावनाच्या आरंभ मानले जाते असे ग्रीक इतिहास लेखनात ऑलिंपिक खेळ ही स्मरणीय घटना मानून ऑलिंपिक खेळाच्या संदर्भ देऊन अन्य घटना सांगितल्या जात असे. त्यामुळे ग्रीक इतिहास लेखनात ऑलिंपिकचे वर्ष काळावनेसाठी आधारभूत मानले गेले. येशू ख्रिस्ताच्या जन्मापूर्वी 776 वर्षांपासून ऑलिंपिक खेळात ग्रीकांचे आरंभबिंदू मानून पहिल्यांदा काळावना सुरु झाली. येशू ख्रिस्ताच्या जन्मापूर्वी 753 वर्षांनी रोम शहराची स्थापना

आपि असे मानून या खजेस आधारमानून काळातना हेव जगती आजच्या काळात शिखरी, भारतीय, इस्लामी काळातना प्रचली आहेत.

⑥ माक्सिवाद - माक्सिवादी इतिहास लेखन परंपरेचा जनक कार्ल माक्स मानल जातो। पुढ्या शाळात इतिहासाडे पाहव्याचे जे विविध दृष्टिकोन निर्माण झाले त्यापैकी इतिहासाचा आर्थिक बाजूने अर्थ लवव्याचा जो प्रयत्न आज ल्यास माक्सिवाद म्हणतात।

⑦ नवमाक्सिवाद - माक्सिवादातून नव माक्सिवादचे शाखा उदयास आपी नवमाक्सिवादी दृष्टिकोनाचे इतिहासाचा अफ्याला केवळ राफाळणी त्यांची युद्धे, पराडुम, प्रशासन यांचा विचार न करता समाजातील सामान्य लोकांचे इतिहास तीत योगदान शोधव्यावर भर दिले। नव माक्सिवादी विचारवंतांनी माक्सिची संदर्भवादी विचारसखी संकुचित दृष्टिकोनाची आहे असे मत मांडले. माक्सिच्या संदर्भवादी संकुचित विचारसखीच्या नकारात्मक भूमिकेची चिकित्सा करून तिला नवे रूप दिले। नवमाक्सिवादाने प्रभाव गराचा विचार न करता सामान्यांचा सहभाग व त्यांचे इतिहासातील योगदान शोधव्यावर भर दिले। आहे अडक्यात नव माक्सिवाद म्हणजे माक्सिवादाचा वाढीव विस्तार। नव माक्सिवादाने सांस्कृतिक आशय, विचार सामाजिक सिध्दांत, धर्म, शिखरी, लंग्का इ. प्रत्येक विचार केवळ ~~करून~~

⑧ आधुनिकता - उत्तर ज्ञानशाखांप्रमाणेच शिबिर ही एक स्वयत्त ज्ञानशाखा आहे व शिबिरालाच अध्ययन प्रत्यक्षपणे (positivistic) प्रतिकूल करणे या वास्तवाची जाणीव साह्यांगाने शिबिर या अक्यास विपरीत अनेक नवनवीन प्रकारे उदय होणे त्यापेक्षा एक महत्त्वाचा प्रकार म्हणजे आधुनिकतावाद होय

समाजव्यवस्थेचे पारंपारिक मूल्य-व्यवस्थेकडून आधुनिक मूल्यव्यवस्थेकडे वळून येणे स्थित्यांवर म्हणजे आधुनिकतावाद होय आधुनिकतेची प्रक्रिया घडून येत असताना समाजव्यवस्थेला सकारात्मक व नकारात्मक स्वरूपाचे बदल घडून येत असतात. कुटुंबसंस्था, जातिसंस्था, धर्मसंस्था, शिरोलया, राजपलया व अधीकाराच्या अशा सर्व व्यक्तींमध्ये घडून येणाऱ्या परिवर्तनात आधुनिकतावाद अनेक म्हणतात

⑨ उत्तर आधुनिकतावाद - मायकेल फुको यांनी उत्तर आधुनिकतावादाच्या संकल्पनेची मांडणी केली आहे त्याआधारे या संकल्पनेचे स्वरूप पुढीलप्रमाणे आधुनिकतेची विकसित अवस्था म्हणजे उत्तर आधुनिकता होय. अडक्यात अजिडकाच्या काळात पश्चात्य जगताला जे अपार्याने सांस्कृतिक बदल घडून आले त्याकाळाची चर्चा व व्यावर्तित भाष्य यांचा हातभार उत्तर आधुनिकतावादाला होतो. अडक्यात सामाजिक शिबिराला दिशा, उत्क्रांती व प्रगती यांमधील वैशिष्ट्ये चिरकापीण मूल्यांच्या शिबिरात घडत व त्यामूळे सापेक्षतेच्या अंतर्गत उदय म्हणजे उत्तर आधुनिकतावाद होय

⑩ संरचनावाद - संरचनावादाचा उदय फ्रांसमध्ये साय जर्मेनी, इंग्लंड, अमेरिका या देशात देखील संरचनावादाचा प्रसार झालेला २० व्या शतकात प्रत्यक्षवादाच्या विरोधातील प्रतिज्ञेच्या म्हणून संरचनावादाचा उदय साय प्रभाव प्रथम समाजशास्त्रात पुराण मर्यादित होता पुरोहित काळात या विचारप्रवाहाचा विकास व्हायला गेला अशातून विविध सामाजिक शास्त्रांवर त्याचा प्रभाव निर्माण झालेला आहे. सामाजिक मानवी समाजाचे अध्ययन करताना संरचनावादाचा आधार घेतला जाऊ लागला आहे. संरचनावाद म्हणजे "मानवी क्रियांचा आधाकृत अस्तित्त्व केल्याशिवाय शिवाय संरचनेचे स्वरूप उपास करणे म्हणजे संरचनावाद होय" किंवा संरचनावाद म्हणजे संपूर्ण सामाजिक व्यवहार व विचाराणांनूत आविष्कृत होणाऱ्या समाजाच्या सारसंरचनांच्या आकृतिबंधाचा शोध घेणे व दर्शविणे होय.

⑪ उत्तर संरचनावाद → उत्तर संरचनावाद हे संरचनावादचे विडंबित स्वरूप आहे. संरचनावादी विचार ही एउ बोधोउ चक्यक अस्तित्त्वामुळे तसेच त्याची मांडणी गुंतागुंतीची अस्तित्त्वामुळे संरचनावादाचा शिष्टाळावरील प्रभाव मर्यादित राहिल्या संरचनावादासिद्ध काही विचारवागांनी वेगळी कृमिका घेऊन संरचनावादसिद्ध काही तत्वांचे संज्ञन केले त्यामुळे उत्तर संरचनावादी प्रवाहाचा उदय व्हायला आला. उत्तर संरचनावाद ही बोधोउ स्वरूपाची चक्यक असून ते एउ संमिश्र स्वरूपाचे तत्त्वज्ञान आहे. शिष्टाळावरील अस्तित्त्वामुळे नवी पद्धत विडंबित बरेचसे तत्त्वज्ञान

इतिहासाचे स्वरूप आणि व्यापी

प्रश्न ① इतिहासाचा अर्थ → 'इतिहास' हा संस्कृत शब्दाचा अर्थ आहे. 'हे असे घडले' अर्थात इति + ह + अस म्हणजे भूतकाळात घडलेल्या सर्व घटनांचा समावेश इतिहासात होऊ शकतो.

History हा इंग्रजी शब्द Historia या शब्दापासून लयात आलेला आहे. Historia म्हणजे चौकशी, संशोधन अथवा माहिती मिळविणे.

History शब्दाचा सर्वप्रथम वापर इतिहासाचे जगू समजले जाणारे होरोसेस यांनी केला. यांच्या मते History म्हणजे 'जाणून घेणे' अथवा 'ज्ञान होणे' होय. आडवार्ता - इतिहास म्हणजे मानवी जीवनासिद्धा सांख्यिकीय घटनांचा एक लेखा-जोखेच होय.

प्रश्न ② इतिहासाच्या व्याख्या -

① होरोसेस - भूतकाळातील मनोरंजक आणि आविस्मरणीय घटनांचा शोध म्हणजे इतिहास.

② इ. एच. कार - वर्तमानात आणी भूतकाळ यांच्यातील कधीही न संपणारा संवाद म्हणजे इतिहास होय.

③ टॉल्बो - 'इतिहास म्हणजे मानवी संस्कृतीचा उदय व उदय यांच्या घटना होय.'

④ हॅरी जॉन्सन - 'जे घडले ते जसेच्या तसे सांगणे म्हणजे इतिहास होय.'

⑤ जॉर्ड अँकटोन - 'मानवी स्वातंत्र्याची विस्तृत कथा म्हणजे इतिहास होय.'

प्रश्न - ③ इतिहासाचे स्वरूप - मानवी जीवन हे विविध क्षेत्राशी संबंधित आहे. विविध क्षेत्रात मानवाने प्रगती केली आहे म्हणून मानवी जीवनाच्या विविध पैलूंचा अभ्यास इतिहासात होणे गरजेचे आहे. एकूण इतिहासाचे स्वरूप पुढील घटकांच्या आधारे स्पष्ट करता येईल -

- ① इतिहासाची पुनर्रचना
- ② इतिहासाची गती सादर करणे
- ③ इतिहास व कला व भविष्य यांच्यातील संबंध
- ④ इतिहासाची परिपूर्णता
- ⑤ इतिहासाचे मूल्यामापन
- ⑥ इतिहासाची भवितव्य वतीविषयाची समजा
- ⑦ इतिहासाची स्वायत्तता

प्रश्न ④ इतिहासाची व्याप्ती - इतिहास म्हणजे भूतकाळात मानवी जीवनाची समग्र वास्तविकता आहे. जोडकामाने भूतकाळाचे आपण किती ज्ञानी आहोत, वर्तमान स्थिती आपणाला कुशी प्राप्त आहे व भविष्यात आपले काय करित्ये आहे या बाबतीत स्पष्टीकरण देणे आपण मानवी जीवनाच्या अनेक प्रत्येक घटकांशी या संदर्भात इतिहासात होऊ शकते. इतिहासाची व्याप्ती वाढते आहे. खालील मुद्द्यांद्वारे इतिहासाची व्याप्ती स्पष्ट करता येईल.

- ① मानव केंद्रित अभ्यास
- ② समाजजीवनाच्या विविध हांगांचा अभ्यास
- ③ आर्थिक व सामाजिक जीवन
- ④ प्राचीनकाळातील प्रवाह
- ⑤ मध्ययुगातील प्रवाह

⑥ नवे प्रकार

प्रश्न - ⑤ इतिहासाचे प्रकार -

इतिहासाचा अन्वय करताना आधुनिक काळात विविध प्रकार निर्माण झालेले आहेत. पूर्वीच्या काळात इतिहासात केवळ सापक्षीय धातुचे गोष्टीवर भर द्या जात असे पण अखेरच्या काळात इतिहासाची व्याप्ती वाढू लागल्याने इतिहासाच्या प्रकारात बदल होऊ लागले.

- ① सापक्षीय इतिहास
- ② सामाजिक इतिहास
- ③ आर्थिक इतिहास
- ④ वैचारिक इतिहास
- ⑤ सांस्कृतिक इतिहास
- ⑥ कायद्याचा इतिहास
- ⑦ वैयक्तिक इतिहास
- ⑧ व्यावहारिक इतिहास
- ⑨ भौतिक इतिहास
- ⑩ धार्मिक इतिहास
- ⑪ स्थानिक इतिहास
- ⑫ प्रादेशिक इतिहास
- ⑬ जागतिक इतिहास

प्रश्न - ⑥ इतिहासाचे महत्व [उपभोग]

- ① इतिहासाच्या अन्वयाने राष्ट्रवादचा विकास होतो
- ② इतिहास मजबूत मानवी मूर्खांची जाणूक अन्वय शिकवितो
- ③ इतिहासाच्या अन्वयाने ज्ञानाच्या कक्षा रुंद जातात
- ④ इतिहासाच्या अन्वयाने समाजजीवनाची माहिती मिळते
- ⑤ इतिहासाच्या अन्वयाने सहनशक्ती वाढते
- ⑥ प्राणिक दृष्टिकोण नसात होतो
- ⑦ इतिहासातून नैतिक कल्पना प्रवाहित होत असतात
- ⑧ इतिहास मानवाच्या समपूर्णदरपणा व दूरदर्शनाची शिकवितो

- 9) सामूहिकतेची जाणीव आणि याश्चिजवर्धन होणे
- 10) विद्यार्थ्यांच्या लढे शक्तीचा विचार होणे
- 11) देशभक्तीची जाणीवा निर्माण होणा
- 12) अपेक्षित वर्तनकदम विद्यार्थ्यांमधून घडणे
- 13) जागरूकतेच्या लढाकदमीची जाणीव शक्तिप्राप्त झाल्यापुढील निर्माण होणे

14

15

16

